

Kieli-ideologia ja kielipolitiikka Venäjän valtion yhtenäisyyden rakentajina

Yhteinen kieli nähdään tärkeänä valtion yhtenäisyyden symbolina, ja kielipolitiikka ja kieli-ideologia ovat merkittäviä työkaluja, joiden avulla pyritään vahvistamaan Venäjän valtion sisäistä yhtenäisyyttä ja sen asemaa maailmanpolitiikassa. Kieli-ideologisissa näkemyksissä korostuu venäjän kielen puhtauden vaaliminen, ja kieli esitetään Venäjän federaation eri kansallisuuksia ja kansallisia kulttuureja yhdistävänä universaalina resurssina. Kieli määritellään myös yllirajaiseksi ilmiöksi, joka luo yhteisyyden kokemuksen eri puolilla maapalloa asuvien diasporien ja äiti-Venäjän välille. Ilmiö on osa laajempaa kansaa yhdistävien symbolien ja suuren kertomuksen rakentamiseen tähtäävää ohjelmaa. Tarkasteltavat esimerkit ovat peräisin Venäjän kielilainsäädännöstä, ulkopoliittisesta konseptista ja sanomalehtikirjoituksista sekä *Russki mir* -järjestön dokumenteista.

Mika Lähteenmäki

Neuvostoliiton hajoamista seuranneet yhteiskunnalliset, taloudelliset ja kulttuuriset muutokset heijastuivat venäjän kieleen ja kielenkäyttöä sääteleviin normeihin sekä lisäsivät maailmassa puhuttavien venäjän kielten kirjoa (ks. esim. Krysin 2003; Krongauz 2008; Kopotev 2009; Mustajoki 2013). Viime aikoina on noussut esiin huoli kielen tulevaisuudesta, mikä perustuu ennusteisiin venäjää puhuvien määrän rajusta laskusta sekä Venäjällä että sen rajojen ulkopuolella. Ensikielisten puhujien määrän perusteella

venäjä on maailman kahdeksanneksi puhutuin kieli (Languages of the World), mutta Venäjän federaatiossa asuvien venäjää puhuvien määrän ennustetaan laskevan vuoden 2004 140 miljoonasta 110 miljoonaan vuoteen 2025 mennessä, mitä selittää osaltaan maan epäsuotuisa demografinen kehitys. Venäjän federaation ulkopuolella asuvien venäjän äidinkielekseen lukevien määrästä ei ole tarkkaa tilastotietoa, mutta on arvioitu, että maan rajojen ulkopuolella asuvien venäjää äidinkielenä ja toisena tai vieraana kielenä puhuvien määrä laskee vuoden 2004 138 miljoonasta puhujasta 42 miljoonaan vuoteen 2025 mennessä. (Arefjev 2006.) Puhujien määrän romahtaminen on nähty uhkana venäjän kielen asemalle yhtenä maailmankielistä, ja kielen aseman ja arvostuksen laskun taas ajatellaan heikentävän kielen merkitystä Venäjän valtion yhtenäisyyden sekä sen maailmanpoliittisen aseman ja vaikutusvallan symbolina.

Tässä artikkelissa tarkastellaan, miten kieli-ideologia ja kielipoliittisia käsityksiä käytetään Venäjän valtion yhtenäisyyttä ja sen suurvalta-asetta korostavassa diskurssissa nyky-Venäjällä. Kielellä on vahva kytkös erilaisiin poliittisiin ja ideologisiin ilmiöihin, mikä näkyy erityisen selvästi kielipolitiikassa, jossa kielen ja yhteiskunnan välisiä suhteita järjestetään tietoisin toimin esimerkiksi kielilainsäädännön, kielenhuollon ja koulutuksen kautta. Kielipolitiikka ei kuitenkaan rajoitu pelkästään valtion ohjaamaan kielipolitiikkaan, joka edustaa kielipoliittisen diskursiivisen jatkumon institutionalisoitunutta ääripäätä, vaan se on luonteeltaan monipaikkaisista ja monitasoisista toimintaa (ks. Halonen, Ihalainen & Saarinen 2015), johon myös kieliyhteisön jäsenet osallistuvat toimiessaan kielenkäyttäjinä. Kieliä koskevien lakien ja säädösten lisäksi kielipoliittista diskurssia edustavat esimerkiksi mediassa esiintyvät kieliä koskevat näkemykset ja kirjoitukset, joissa kieltä käytetään erilaisten poliittisten argumenttien tukena. Institutionaalisen asemansa vuoksi kielilainsäädäntö ilmentää yhteisössä hegemonisoituneita kieli-ideologia ja kielipoliittisia käsityksiä, mutta ruohonjuuritason kielipoliittinen toiminta heijastaa yhtälailla yhteiskunnassa valitsevia käsityksiä, pyrkimyksiä ja arvoja. Se ammentaa kyseisessä yhteiskunnassa keskeisiksi muodostuneista historiallisista ja ideologisista diskursseista, joissa artikuloidaan kielen, kansan, kulttuurin ja identiteetin välisiä suhteita.

Lähtöolettamuksenani on, että viimeaikaiset pyrkimykset nostaa venäjän kielen ja kulttuurin arvostusta sekä Venäjällä että sen rajojen ulkopuolella liittyvät kiinteästi kansallisen yhtenäisyyden vahvistamiseen ja ovat sidoksissa myös Venäjän geopolitiittisiin intresseihin. Tarkastelemani kielen, ideologian ja politiikan kytköksiä ilmentävät esimerkit ovat peräisin Venäjän federaation kielilainsäädännöstä, ulkopoliittisesta konseptista ja sanomalehtikirjoituksista, joissa kieli-ideologisilla ja kielipoliittisilla käsityksillä on keskeinen osa kirjoittajan argumentoinnissa. Tarkastelen myös Venäjän hallintoa lähellä olevan *Russki mir* (Venäläinen maailma) -järjestön

julkilausuttuja näkemyksiä venäjän kielen ja kulttuurin asemasta sekä Venäjällä että maan rajojen ulkopuolella.

Kielellisen puhtaus ja ylikansallinen asema

Viimeaikaista venäläistä poliittista keskustelua on leimannut Venäjän erityisyyden, sen oman tien ja historiallisesti annetun tehtävän korostaminen. Venäjä ei ole halunnut identifioitua osaksi Eurooppaa, vaan Eurooppa on pikemminkin nähty osana Venäjälle vierasta länttä. Esimerkiksi niin sanotun homopropagandalain hyväksyminen, ulkomaisten järjestöjen toimintaa koskevien säädösten kiristäminen ja presidentti Putinin viimeaikaiset julkiset esiintymiset ovat tehneet selväksi, ettei Venäjä pidä länsimaisia poliittisia, ideologia ja moraalisia arvoja universaaleina tai edes tavoiteltavan arvoisina, vaan ne nähdään Venäjän idealle ja identiteetille osin vieraina. Putinin valtakaudella maan poliittisessa ja ideologisessa ilmapiirissä vähitellen tapahtuneet muutokset ovat heijastuneet myös kieli- ja kansallisuuspoliittisiin näkemyksiin. Tästä on osoituksena mm. venäläisen nationalismin vahvistuminen, mikä on tulkittavissa ideologiseksi eronteoksi sekä Jeltsinin aikaan että neuvostoretoriikassa viljeltyyn näkemykseen kansojen tasa-arvosta, joka tosin oli ristiriidassa valtiossa eri aikoina toteutettujen venäläistämistoimien kanssa.

Venäjän erityislaatuista korostava poliittis-ideologinen diskurssi ilmenee maan kielilainsäädännön tasolla mm. kielellisenä purismina (ks. Pyykkö 2010). Venäjän federaation valtiollista kieltä koskevassa kielilaissa (*Zakon "O gosudarstvennom jazyke Rossijskoi Federatsii*) kielellisen puhtauden idealin selkein ilmentymä on lainkohta, jossa todetaan, että

¶ ei ole sallittua käyttää sellaisia sanoja ja ilmauksia, jotka eivät vastaa nykyvenäjän kirjakielen normeja, lukuun ottamatta vierassanoja, joille ei ole yleisesti käytettäviä vastineita venäjän kielessä (OGJaRF 2.1 §).

Lainsäätäjien pyrkimys torjua vieraskielistä vaikutusta kielilainsäädännön avulla voidaan nähdä vastareaktion sille, että venäjän kieleen vyöryi lainasanoja englannin kielestä Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen. Eric Hobsbawm (1990, 56) käyttää kansallisen sanaston kielellisen puhtauden vaalimisesta käsitettä filologinen nationalismi, jota on esiintynyt myös muissa eurooppalaisissa kielissä kansallisvaltioita rakennettaessa. Kielen puhtauden vaalimisen voidaan katsoa perustuvan ajatukseen, että kielen yksiköiden mukana lainautuu myös maailmankuva sekä tapa jäsentää ja arvottaa ympäröivää todellisuutta. Pelkona siis on, että lainasanojen myötä venäläiseen kulttuuriin tunkeutuu sille vieraita ajattelumalleja, arvoja ja asenteita, mitä taas voidaan pitää uhkana Venäjän erityislaadulle ja sen kansalliselle yhtenäisyydelle.

Filologinen nationalismi ei ole uusi ilmiö Venäjällä. Esimerkiksi 1800-luvun alussa vanhoilliset šiškovilaiset ja uudistusmieliset karamzinilaiset kiistelivät, ovatko vieraat vaikutteet turmioksi vai hyödyksi venäjän kielen kehitykselle (ks. Altshuller 1983; Suni 2011, 186–188). Näkemyksiltään konservatiivinen ja kansallismielinen amiraali Aleksandr Šiškov korosti, että pystyäkseen ilmaisemaan aidosti venäläistä kansanhenkeä venäjän kielen ja kirjallisuuden tulisi ammentaa kansanrunoudesta, kansan puheenparresta ja kirkkoslaavista, kun taas länsimaisista aatevirtauksista ja kirjallisuudesta kiinnostunut Nikolai Karamzin pyrki uudistamaan venäjän kieltä ja lisäämään sen ilmaisuvoimaa muun muassa lainasanojen ja neologismien. Šiškoville tämä edusti epäisänmaallista toimintaa, koska hän katsoi lainasanojen ilmaisevan venäläiselle kansanhengelle vierasta maailmankuvaa ja arvoja (Lebedev 2011, 8–9).

Näkemyksien kielen ideologian ja maailmankuvan kiinteästä yhteydestä näkyi myös 1920-luvun loppupuolella neuvostokielitieteessä keskeiseksi nousseessa ajatuksessa kielen luokkakantaisuudesta (*klassovost*), jonka mukaan vallankumous yhteiskunnassa tuottaa vallankumouksen kielessä, ja eri yhteiskuntaluokkien käyttämät varieteetit ovat itse asiassa eri kieliä.

Erotuksena aikaisemmasta käsityksestä, jossa kieli sidottiin kansaan ja etnisyyteen, marxilainen kielitiede sosiologisoi kielen ja ideologian välisen suhteen, mikä tarkoitti, että kieli ei enää ilmaissut kansanhenkeä vaan tietyn yhteiskunnallisen luokan intressejä ja ideologista tulkintaa todellisuudesta (Lähteenmäki 2006). Nykyiset kielellistä purismia henkivät näkemykset perustuvat aikaisempien debattien tavoin ajatukseen kielen ja maailmankuvan kiinteästä suhteesta.

Hobsbawm (1990, 57) korostaa, että ajatus jaetun kielen yhtenäistävästä voimasta on tuottanut platonilaisen ajatuksen kielestä, joka on olemassa kielen käytölle tunnusomaisen monimuotoisuuden ja siihen sisältyvän epätäydellisyyden yläpuolella. Nykyvenäläisessä kielipoliittisessa keskustelussa yhtenäistä kieltä pidetään sekä kansalaisten välille yhtenäisyyden kokemusta luovana instrumenttina että ulospäin näyttävästi valtion yhtenäisyyden symbolina. Neuvostoliitossa yhtenäisyyttä ja normatiivisuutta korostava ajattelumalli näkyi siinä, että kirjakielen käsite sai vahvan aseman kielentutkimuksessa, koulutuksessa ja yhteiskunnassa laajemminkin. Kirjakielen normien hallinnasta tuli Neuvostoliitossa osa henkilön sosiaalista pääomaa: se kertoi henkilön kuulumisesta yhteiskunnallisesti arvostettuun ryhmään (Kopotev 2009, 19) sekä hänen sivistyneisyydestään ja koulutustasostaan (*kulturnost, obrazovannost*). On jokseenkin ironista, että kirjakiellestä, jonka kehittämisen alkuperäisenä poliittisena motiivina oli neuvostovaltion ja kansalaisten yhteiskunnallinen ja ideologinen yhdenmukaistaminen, tuli tehokas sosiaalisen eriytymisen symboli.

Venäjän kielen vahvaa asemaa venäläisen identiteetin rakentajana sekä kansallista yhtenäisyyttä tuottavana ja symboloivana resurssina voidaan yrittää ymmärtää historian näkökulmasta. Venäjä on lähtökohtaisesti monikansallinen valtio, jonka väestö on aina ollut kielellisesti, etnisesti ja uskonnollisesti heterogeenista, minkä vuoksi Venäjän idea ei ole koskaan perustunut etniseen venäläisyyteen (Gerasimov et al. 2009). Esimerkiksi länsimaiseen elämänmuotoon ja aatevirtauksiin kriittisesti suhtautuneet slavofilit,

jotka korostivat Venäjän erityislaatuisuutta ja omalakisuuutta suhteessa länteen, eivät määrittelleet venäläisyyttä etnisyyden kautta, vaan näkivät sen ytimenä ortodoksisen uskonnon ja siihen olennaisena osana kuuluvan yhteisöllisyyden (*sobornost*) (ks. esim. Oittinen 2007, 28–30). Vaikka venäjän kielen ja kulttuurin asemaa pyrittiin aika ajoin vahvistamaan keisarikunnan eri osissa voimakkaastikin, Pavlenko (2011) korostaa, ettei maassa ollut tietoista ja yhtenäistä kansalliseen ja kielelliseen yhtenäisyyteen tähtäävää politiikka. Ajatus, että kansalliseen ja etniseen monimuotoisuuteen liittyvä kielellinen monimuotoisuus on tärkeä itseisarvo, korostui myös neuvostovallan alkuvuosina maan erittäin liberaalissa kansallisuuspolitiikassa sekä siinä konkreettisesti kielitieteellisessä työssä, jota tehtiin kirjakielten luomiseksi kielille, joilta kyseinen monimuotoisuus puuttui (ks. Smith 1998, Alpatov 2000). Tosin kirjakielten luomisen ja väestön ”lukutaidottomuuden likvidoinnin” motiivina oli luonnollisesti sosialismin oppien levittäminen ja yhteiskunnan ideologinen ja poliittinen yhdenmukaistaminen. 1930-luvun puoliväliin tultaessa korenisaatiopolitiikka (*korenizatsija*) vaihtui vähitellen vahvistuviin venäläistämistoiimiin, joiden seurauksena venäjän kielen asema hallinnossa ja koulutuksessa vahvistui. Kielipolitiikassa ja kielentutkimuksessa Stalinin venäläistämispolitiikka näkyi muun muassa siinä, että latinaalaista kirjoitusjärjestelmää käyttävät vähemmistökielet joutuivat siirtymään kyrilliseen merkistöön pohjautuviin kirjoitusjärjestelmiin ja vähemmistökielten kielioptit pakotettiin Abram Šapiron vuonna 1933 ilmestyneen kielenopetukseen tarkoitetun venäjän kielen kielioptin muottiin (Alpatov 2000, 91).

Nykyään venäjän kielen näkeminen monikansallisena resurssina käy selvästi esille Venäjän federaation valtiollista kieltä koskevasta laista sekä perustuslaista, joissa venäjän kielen juridinen asema määritellään. Terminologian tasolla Venäjän valtion ja venäjän kielen läpäisevä monikansallisuus näkyy siinä, että venäjän kieli määritellään ”valtiolliseksi kieleksi” (*gosudarstvennyi jazyk*), kun taas termi ”kansallinen

kieli” (*natsionalnyi jazyk*) viittaa eri kansallisuuksien ja etnisten ryhmien, siis muiden kuin etnisten venäläisten, puhumiin vähemmistökieleen. Venäjällä ”valtiollisella kielellä” on sekä symbolinen että käytännöllinen funktio: se toimii Venäjän valtion symbolina sekä käytännön tasolla federaation virallisena kielenä (ks. Zamjatin 2014, 17–18). Venäjän kieli, toisin kuin muut Venäjän federaation alueella puhuttavat kielet, nähdään ylikansallisena ja kansojenvälisen yhteisymmärryksen mahdollistavana kielellisenä resurssina. Ylikansallisen asemansa vuoksi sen katsotaan vahvistavan Venäjän eri kansallisuuksien välistä yhteenkuuluvuuden tunnetta ja siten valtion yhtenäisyyttä.

Valtiollista kieltä koskeva laki artikuloi mielenkiintoisen kieli-ideologisen näkemyksen, joka koskee kielen, kansan ja kulttuurin keskinäisiä suhteita. Lain mukaan

▼ venäjän kielen suojele ja tukeminen Venäjän federaation valtiollisena kielenä edistävät Venäjän federaation kansojen henkisen kulttuurin kasvua ja keskinäistä rikastuttamista. (OGJaRF, 1.5 §)

Kyseisessä katkelmassa venäjän kielelle annetaan erityisasema suhteessa muihin maassa puhuttaviin kansallisiin kieliin, sillä sen tukemisen katsotaan rikastuttavan myös muiden kansallisuuksien henkistä kulttuuria. Venäjän kieli ei siis ole pelkästään venäläisen kulttuurin ilmaisuväline, vaan universaali semioottinen resurssi, joka kykenee tukemaan kaikkien kansallisuuksien kulttuurien kehittymistä. Tämä näkemys eroaa selvästi kansallisvaltioiden taustalla olevasta humboldtilaisesta ajatuksesta, jonka mukaan kansan henkisen ja kulttuurisen kapasiteetin sekä sen kielen välillä on erottamaton yhteys, ja kieli nähdään kansanhengen ilmentymänä (ks. Humboldt 1999). Venäjän kieli nähdään irrallisena etnisestä venäläisyydestä ja sen katsotaan kykenevän ilmentämään sekä venäläistä että muita kansallisia kulttuureja. Näin ollen on perusteltua väittää, että Venäjän federaation luonnehdinta ”yhtenäisenä monikansallisena valtiona” (OGJaRF, 1. 4 §) perustuu suurelta

osin venäjän kielelle annetulle hegemoniselle asemalle Venäjän valtiollisena ja kansojenvälisen kanssakäymisen kielenä.

Tuore esimerkki ylläkuvatusta näkemyksestä, jonka mukaan venäjän kielellä on historiallisesti muotoutunut universaali funktio Venäjän eri kansallisuuksien välisen kanssakäymisen välineenä, löytyy nykyhallintoon kriittisesti suhtautuvassa *Novaja gazeta* -lehdessä ilmestyneestä artikkelista ”Maan lingvistinen turvallisuus: hallitun kaaoksen malli kulttuurin ja maailmankatsomuksen alueella”. Sen kirjoittaja, Aleksandr Bartoš on Sotatieteiden akatemian kirjeenvaihtajajäsen ja Moskovan lingvistisen valtioniopiston yhteydessä toimivan Kansainvälisen turvallisuuden keskuksen johtaja. Hän korostaa yhteisen kielen merkitystä monikansallisen Venäjän valtion kulttuuriselle ja maailmankatsomukselliselle yhtenäisyydelle. Valtion lingvistisen turvallisuuden takaaminen edellyttää myös yksilön ja yhteisön mentaliteetin tuntemista. Kirjoittajan mukaan

▼ Venäläinen mentaliteetti, josta puuttuu mitä suurimmassa määrin etninen väriytyneisyys, on muotoutunut vuosisatojen aikana eri etnisten mentaliteettien vuorovaikutuksessa, ja se pitää sisällään kaikki vuorovaikutuksen poliittisella, sosiaalisella ja henkilökohtaisella tasolla syntyneet myönteiset kokemukset (Bartoš 2014).

Venäläinen mentaliteetti nähdään siis etnisesti neutraalina ja etnisestä venäläisyydestä erillisenä ilmiönä. Venäjän federaation muut kansallisuudet pystyvät omaksumaankin sen helposti, sillä heidän omat kansalliset identiteettinsä ovat olleet mukana vuosisatoja kestäneessä vuorovaikutusprosessissa, jonka tuloksena venäläinen mentaliteetti on muodostunut. Venäläisen mentaliteetin historiallisen muotoutumisen vaiheet taas ovat sedimentoituneet venäjän kieleen, mikä tekee siitäkin etnisesti neutraalin. Kyseisellä määritelmällä on vahva ideologinen lataus, koska venäjän kielellä ei katsota olevan pelkästään instrumentaalista funktiota Venäjän federaation eri kansallisuuksien ja IVY-maiden *lingua franca*, vaan se nähdään universaalina merkitys-

resurssina, joka pystyy ilmaisemaan eri etnisistä kulttuureista kumpuavia merkityssisältöjä.

Kirjoittaja varoittaa, että venäjän kielen edustamaa ylikansallista kielellistä varantoa tulee varjella globalisaatiolta ja englannin kielen ylivalloitukselta, koska ”erityisen vaarallista on vierasmaalainen lingvistinen ekspansio, joka vaikuttaa erittäin tuhoisasti Venäjän kansalaisten elämään sen sosiaalis-kommunikatiivisella alueella” (Bartoš 2014). Englannin kieli esitetään kulttuuri-imperialismin välineenä, jonka laajenemiselta Venäjää ja venäjän kieltä tulee varjella. Kyse ei ole pelkästään kielen yksiköiden kuten sanaston lainautumisesta, vaan kielen ajatellaan tuovan mukanaan myös yhtenäiset käyttäytymis- ja ajattelutavat, jotka ovat venäläiselle kulttuurille ja maailmankatsomukselle vieraita. On merkille pantavaa, että englannin kieli nähdään tiettyjen ajatus- ja käyttäytymismallien ilmentäjänä ja uhkana venäjän kielelle ja maailmankuvalle, kun taas venäjän kieli nähdään neutraalina ja universaalina resurssina, jonka käyttö Venäjän federaation eri kansallisuuksien välisessä vuorovaikutuksessa ei pakota kansallisuuksien edustajia omaksumaankin heille vieraita ajattelutapoja.

Venäjän kieli Venäjän rajojen ulkopuolella

Viimeaikaisen kielipoliittisen keskustelun keskiöön on noussut myös kysymys Venäjän ulkopuolella asuvien venäjänkielisten oikeudesta ja mahdollisuuksista säilyttää kielensä ja kulttuurinsa (Ryazanova-Clarke 2014a, 2; Lähteenmäki & Pöyhönen 2015). Kysymys tuli ajankohtaiseksi Neuvostoliiton hajoamisen myötä, koska venäjän kielen asema muuttui itsenäistyneissä entisissä neuvostotasavalloissa, ja kyseisten valtioiden venäjänkielisistä oli tullut uusien itsenäisten valtioiden kielivähemmistöjen edustajia (ks. esim. Laitin 1998). Suurimmat venäjänkieliset vähemmistöt muodostuivat niin sanottuihin lähiulkomaihin (*bližneje zarubeže*), joka siis viittaa aikaisemmin Neuvostoliittoon kuuluneisiin nyt itsenäisiin valtioihin. Ilmauksella ”lähiulkomaat” on vahva ideologinen lataus, sillä se ei viittaa

suoraan maantieteelliseen etäisyyteen vaan on pikemminkin poliittis-ideologinen käsite. Käsite kyseenalaistaa valtioiden suvereniteetin ja implikoi, etteivät lähiulkomaat ole varsinaisia ulkomaita vaan kuuluvat ikään kuin Venäjän etupiiriin. Neuvostoliiton romahtamista seuranneen muuttoliikkeen myötä merkittäviä venäjänkielisiä kielivähemmistöjä syntyi myös entisen Neuvostoliiton alueen ulkopuolelle, esimerkiksi Suomeen.

Venäjän federaation virallinen näkemys Venäjän kielen asemasta yhtenä maailmankielistä sekä venäjänkielisten kielellisten oikeuksien puolustamisesta on hahmoteltu Venäjän federaation ulkopoliittisessa konseptissa (*Kontseptsija vnešnei politiki Rossijskoi Federatsii*), jonka keskeisenä tavoitteena on ”Venäjän kansalaisten ja maanmiesten oikeuksien ja lakiin pohjautuvien intressien kattava turvaaminen ulkomailla”, minkä lisäksi pyrkimyksenä on ”laajentaa ja vahvistaa venäjän kielen asemaa maailmassa, tehdä tunnetuksi Venäjän kansojen kulttuurisia saavutuksia” (KVPRF, 1§).

Ulkopoliittisen konseptin perusajatuksena on, että Venäjä puolustaa venäjänkielisten oikeuksia heidän synnyinmaastaan tai kansalaisuudestaan riippumatta. Tavoitteena on luoda yhteys eri maissa sijaitsevien venäjänkielisten diasporien ja Venäjän välille sekä säilyttää ”venäläisen diasporan etnokulttuurinen omaperäisyys ja sen yhteydet historialliseen synnyinmaahan”. Toisaalta ”monimiljoonaista venäläistä (*rosskaja*) diasporaa” luonnehditaan myös yhteistyökumppaniksi ”venäjän kielen ja kulttuurin tilan laajentamiseen ja vahvistamiseen” pyrkivässä hankkeessa. Konsepti mainitsee myös panslaavilaisuuden idean korostaen ”slaavilaisten kansojen valtioidenvälisen kulttuuristen ja humanitaaristen suhteiden kehittämisen” tärkeyttä. (KVPRF, 1§.)

Viittaus venäläisen diasporan etniseen identiteettiin tuntuu olevan ristiriidassa sen kanssa, millainen asema monikansallisuudella on ollut Venäjän historiassa ja osana Venäjän ideaa. Lisäksi venäjänkieliset nähdään etnisesti homogeenisena ryhmänä, vaikka he ovat tosiasiallisesti etniseltä ja kielelliseltä taustaltaan varsin

heterogeenisiä. Ajatuksena on, että jokainen venäjänkielinen henkilö tuntee yhteyden historialliseen synnyinmaahansa ja sen henkiseen kulttuuriin riippumatta todellisesta synnyin- ja asuinmaastaan tai etnisestä ja kielellisestä taustastaan. Näkemys pyrkii esittämään yksilöiden identiteetin homogeenisena ja essentialistisena ilmiönä, jonka perustana on yhteinen jaettu kieli. Essentialistinen lähestymistapa luonnehti vahvasti myös neuvostoetnologiaa sekä Neuvostoliiton kieli- ja kansallisuuspolitiikkaa, joissa kansallisuuksia, etnisiä identiteettejä ja kieliä pidettiin ikaikaisina ilmiöinä sen sijaan, että ne olisi nähty sosiaalisesti konstruoituina ja tiettyjä tarkoituksiperiä varten tuotettuina kategorisoitena (ks. Zamjatin 2014, 58). Essentialistisuutensa lisäksi – tai sen seurauksena – edellä mainittu näkemys kielen ja identiteetin suhteesta on vahvasti yksinkertaistava, sillä se jättää huomiotta venäjänkielisen diasporan edustajien faktuaalisen kaksi- tai monikielisyyden. Venäjä on kieli, jonka oletetaan määrittävän yksilön identiteetin.

Eräs keskeinen toimija, jonka tavoitteena on edistää venäjän kielen asemaa ja venäjänkielisten kielellisten oikeuksien toteutumista on Venäjän ulkoministeriön sekä koulutus- ja tiedeministeriön yhteishankkeena toteutettu *Russki mir* -järjestö. Järjestön tavoitteet ovat hyvin yhteneväisiä ulkopoliittisessa konseptissa julkilausuttujen kielellisten oikeuksien turvaamista koskevien näkemysten kanssa, joiden perimmäisenä tavoitteena on turvata venäjän kielen asema yhtenä maailmankielistä. Järjestön tavoitteiden ja toimintatapojen perusteella sen voidaan katsoa edustavan niin kutsuttua pehmeää valtaa, jonka perimmäisenä pyrkimyksenä on hälventää Venäjään ja venäläisyyteen kohdistuvia epäluuloja kohottamalla venäjän kielen symbolista arvoa maailmassa (ks. Ryazanova-Clarke 2014b, 249; Gorham 2014, 156).

Järjestö määrittelee toimintansa perustana olevan ”venäläisen maailman” seuraavasti:

▼ Venäläiseen maailmaan eivät kuulu pelkästään venäläiset [*rosskije*], Venäjän kansalaiset [*rossijskije*], lähi- ja kaukoulkomaissa asuvat maan-

miehemme, emigrantit ja Venäjältä muuttaneet ja heidän jälkeläisensä. Siihen kuuluvat myös ulkomaisten kansalaiset, jotka puhuvat, tutkivat tai opettavat venäjää, kaikki ne, jotka ovat aidosti kiinnostuneita Venäjästä ja joita huolestuttaa sen tulevaisuus.

Monietnisen, moniuskontoisen, sosiaalisesti ja ideologisesti heterogeenisen ja maantieteellisesti segmentoituneen Venäläisen maailman kaikki kerrokset yhdistää toisiinsa tietoisuus olemisesta osa Venäjää. (RM.)

Venäjän kielen katsotaan olevan keskeinen yhtenäisyyden kokemusta synnyttävä tekijä, ja se nähdään olennaisena osana Venäjän identiteettiä. Jaetun kielen yhteisyyttä luova voima ei rajoitu Venäjän valtion rajojen sisäpuolelle, vaan se syntyy eri puolilla maailmaa asuvien eri kansallisuuksia, uskontoja ja ideologiaa näkökantoja edustavien ihmisten yhdistyessä osaksi venäläistä maailmaa, joka linkittyy äiti-Venäjäan, sen historiaan ja henkiseen kulttuuriin. Venäläisen maailman transnationaaliseen luonteeseen on kiinnittänyt huomiota myös Gorham (2014, 164), jonka mukaan järjestö pyrkii vähättelemään valtion rajojen merkitystä ja katsoo yhtenäisyyden perustuvan sen jäsenten kielelliselle ja affektiiviselle uskollisuudelle venäläistä maailmaa kohtaan.

Toimintaideologiassa keskeiseksi määritely ajatus, että venäläisen maailman yhtenäisyyden kokemus ylittää valtioiden rajat ja perustuu jaettuun kieleen ja sen ilmaisun kulttuuriseen ja historialliseen kokemukseen, asetetaan yllättäen kyseenalaiseksi järjestön ideologiasta kertovassa tekstissä kaksi kappaletta myöhemmin:

¶¶ Venäläinen maailma on Venäjän maailma. Jokaisen ihmisen kutsumus on auttaa isänmaataan ja huolehtia läheisistä. Erittäin usein kuulee, mitä maa voisi tehdä ihmisten hyväksi. Mutta on aivan yhtä tärkeää, mitä jokainen meistä voi tehdä synnyinmaan hyväksi. Huollettavana olemisen mielialasta on syytä siirtyä ajattelemaan Venäjän palvelemista. (RM.)

Tässä tekstikatkelmassa venäläistä maailmaa ei nähdä enää globaalina venäjää puhuvia yhdistävänä tilana, vaan se identifioidaan Venäjän valtioon. John F. Kennedyn 20.1.1961 pitämään virkaanastujaispuhetta mukailien toimintaideologiassa korostetaan, että yksilö on alistainen venäläiselle maailmalle ja hänen moraalisenä velvollisuutenaan on toimia yhteisen hyvän vuoksi ja palvella maataan. Katkelmasta henkivä nationalistinen ja isänmaallinen paatos on ristiriidassa aikaisemman venäjän kielen ja kulttuurin globaaleja ja universaaleja arvoja painottavan diskurssin kanssa. Kyseisessä katkelmassa Venäjään viitataan sanoilla isänmaa (*otetšestvo*) ja synnyinmaa (*Rodina*), joista ensimmäisellä on vahva Venäjän ja Neuvostoliiton historiasta kumpuava patriottinen lataus, kun taas jälkimmäinen ilmaus korostaa venäläisen maailman olevan nimenomaan Venäjän valtion alueella syntyneiden yksilöiden henkinen koti.

Venäjän ulkopoliittisessa konseptissa ja *Russki mir* -järjestön toimintaideologiassa ilmaistu huoli maan ulkopuolella asuvien venäjänkielisten oikeuksista perustuu ajatukseen, että diasporan kielellisten oikeuksien turvaaminen ja kulttuurin säilyttämisen tukeminen edistävät valtion yhtenäisyyttä ja vahvistavat sen maailmanpoliittista asemaa. Kielen, yhteisön ja yksilön suhdetta koskevat kieli-ideologiset käsitykset sekä kieleen ja kulttuuriin liitetyt arvot ovat kiinteästi sidoksissa maan poliittisiin, taloudellisiin, sotilaallisiin ja muihin intresseihin. Ajankohtainen esimerkki kielellisiä oikeuksia koskevien käsitysten ja valtion poliittisten intressien yhteenkietoutumisesta on se, miten venäläismediat ovat hyödyntäneet kielen ja kansallisuuden väliselle suhteelle rakennettuja kieli-ideologisia argumentteja uutisoidessaan Krimin ja Itä-Ukrainan tapahtumista. Venäläislehdissä Krimin liittämistä osaksi Venäjän federaatiota on perusteltu toistamalla presidentti Putinin lausuntoja, joiden mukaan manööverin pohjimmaksi tarkoituksena on Venäjän halu puolustaa Ukrainan venäjänkielistä vähemmistöä ja heidän laillisia oikeuksiaan. Venäjän asevoimien tiedotuslehti *Krasnaja Zvezda* uutisoi artikkelissa ”Prioriteettina kansan

turvallisuuden takaaminen” Putinin 17.4.2014 ”Suorassa linjassa” esittämän ”isänmaallisen esseeseen” sisällöstä seuraavasti:

Putinin sanojen mukaan Venäjä ei ole koskaan suunnitellut sotatoimia Krimillä, vaan on ollut valmis rakentamaan suhteita vallitsevassa geopolitiisessa tilanteessa, mutta venäjänkieliseen väestöön kohdistuneet todelliset uhat pakottivat sen ryhtymään toimiin. [...] Kysymys on venäläisten ja venäjänkielisten kansalaisten laillisten oikeuksien ja intressien turvaamisesta Itä-Ukrainassa, sanoo Putin. (*Krasnaja Zvezda*, 18.4.2014)

Sotatoimien suunnitelmallisuus kielletään ja Venäjä esitetään ikään kuin olosuhteiden uhrina, jolla ei ollut muuta mahdollisuutta kuin ryhtyä sotatoimiin puolustaakseen Ukrainan venäjänkielisiä, jotka siis kuuluvat kielen kautta ”meihin.” Mediassa maalatun kuvan mukaan Venäjällä on oikeus, ellei peräti velvollisuus, puolustaa Venäjän rajojen ulkopuolella sorron kohteeksi joutuneita maanmiehiään. Venäläinen media on tehnyt Krimin liittämistä Venäjään ja Venäjän osallistumisesta Itä-Ukrainan tapahtumiin ihmisoikeuskysymyksen. Venäjä esitetään sorretun vähemmistön puolustajana ja ihmisoikeuksien turvaajana.

Ajatus siitä, että Venäjän federaatiolla on oikeus ja velvollisuus turvata muualla asuvien venäjänkielisten oikeuksia – myös niiden, jotka eivät ole koskaan olleet Venäjän federaation kansalaisia tai asuneet sen alueella – on varsin mielenkiintoinen kieli-ideologisesta näkökulmasta tarkasteltuna. Kieli nähdään valtion rajat ylittävänä yksilöiden identiteettiä määrävänä tekijänä, joka tekee merkityksettömiksi yksilöiden väliset demografiset, etniset, sosiaaliset, kulttuuriset, taloudelliset ja muut erot. Kieli synnyttää yhteyden ”venäläiseen maailmaan”. Venäjänkielisten muodostama ”venäläinen maailma” voidaan nähdä Benedict Andersonin (1991, 38) tarkoittamana kuviteltuna yhteisönä, jonka yhteyden kokemuksen synnyttämisessä jaettulla kielellä on keskeinen asema. Jos Anderson piti kaupallisen kirjapainotoiminnan yleistymistä

ja painetun sanan leviämistä laajojen kansanjoukkojen ulottuville kuviteltujen yhteisöjen synnyn edellytyksenä, television yleistyminen ja nyttemmin uusmedioiden ja sosiaalisen median räjähdysmäinen leviäminen ovat mahdollistaneet tiedon jakamisen entistä laajemmalle ja nopeammin, samoin reaaliaikaisen kanssakäymisen yksilöiden ja ryhmien välillä paikasta riippumatta. Myös *Russki mir* -järjestö on oivaltanut tämän, ja yhteyden kokemus diasporien ja äiti-Venäjän välillä, jolle ”venäläinen maailma” rakentuu, esitetään luonteeltaan ylijärjestyksellisenä ja monipaikkaisena.

Kieli yhdistävänä voimana

Putinin valtakaudella on ollut havaittavissa, että neuvostoideologiasta periytyneet ajatukset ”monikansallisesta kansasta” (*mnogonatsionalnyi narod*) on joutunut antamaan tilaa venäläiselle nationalismille ja ajatukselle venäläisistä valtiota muodostavana kansana. Kieli-ideologian ja kielipolitiikan tasolla tämä näkyy siinä, että ajatus yhteisen kielen yhdistävästä ja valtiollista yhtenäisyyttä luovasta voimasta on saanut hegemonisen aseman nykyvenäläisessä kielipoliittisessä diskurssissa. Kieli-ideologiset ja -poliittiset käsitykset, jotka myös ohjaavat kielenkäyttäjien käyttäytymistä arjen tilanteissa, eivät synny tyhjiössä, vaan tietyissä yhteiskunnallisissa, historiallisissa, ideologisissa ja kulttuurisissa konteksteissa ja heijastavat näiden kontekstien erityispiirteitä. Kielen, kansan ja valtion käsitteiden kiinteä suhde mahdollistaa myös sen, että kieli-ideologia ja -poliittisia käsityksiä voidaan valjastaa palvelemaan erilaisia kielenulkoisia tarkoituksia, kuten tässä artikkelissa tarkastelemani esimerkit osoittavat. Nyky-Venäjällä yhteinen kieli nähdäänkin tärkeänä valtion yhtenäisyyden symbolina, ja kielipolitiikka ja -ideologia ovat merkittäviä työkaluja, joiden avulla pyritään vahvistamaan Venäjän valtion sisäistä yhtenäisyyttä ja sen asemaa maailmanpolitiikassa. Kyseinen ilmiö voidaan nähdä osana laajempaa kansaa yhdistävien symbolien ja suuren kertomuksen rakentamiseen tähtäävää ohjelmaa,

johon kuuluu muun muassa historiankirjoituksen kanonisointi. Viimeaikainen sosiolingvistinen kirjallisuus esittää, että globalisaation ja ihmisten lisääntyneen liikkuvuuden myötä maailma on siirtynyt jälki-nationalismin aikaan, jolloin vanhat kansallisvaltioajattelun taustalla olevat käsitykset kielen, kansan, yhteisön ja identiteetin

välisistä suhteista eivät enää päde (Heller 2011). Venäjällä käytävä poliittinen ja kielipoliittinen keskustelu ei kuitenkaan tue tätä näkemystä, vaan pikemminkin osoittaa yhteisellä kielellä olevan merkittävä asema kansallisen yhtenäisyyden rakentamisessa.

Lähteet

- Alpatov, Vladimir, M. (2000), *150 jazykov i politika 1917–2000. Sotsiolingvističeskie problemy SSSR i postsovetского prostranstva*. Moskva: Kraft + IV RAN.
- Altshuller, Mark (1983), “Rassuždenije o starom i novom sloge Rossijskogo jazyka” kak poliitičeski dokument (A. S. Šiškov i N. M. Karamzin). – *Russia and the West in the Eighteenth Century*. Ed. Anthony G. Cross, Newtonville, Mass.: Oriental Research Partners, 214–222.
- Anderson, Benedict (1991), *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London, New York: Verso.
- Arefjev, Aleksandr L. (2006), Budet li russki v tšisle mirovyh jazykov v buduščem? *Demoskop Weekly* 251/252. <http://www.demoscope.ru/weekly/2006/0251/tema05.php>
- Bartoš, Aleksandr A. (2014), Lingvističeskaja bezopasnost strany: model upravljaemogo haosa v kulturno-mirovozzrentšeskoj sfere. – *Nezavisimaja gazeta – NVO* 5 (793), http://nvo.ng.ru/concepts/2014-02-14/1_model.html 05 (793) 2014-02-14.
- Gerasimov, Ilja et al. (2009), New imperial history and the challenges of empire. – *Empire Speaks Out: Languages of Rationalization and Self-description in the Russian Empire*. Ed. Ilja Gerasimov et al. Leiden, Boston: Brill, 3–32.
- Gorham, Michael, S. (2014), *After Newspeak: Language Culture and Politics in Russia from Gorbachev to Putin*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Heller, Monica (2011), *Paths to Post-Nationalism. A Critical Ethnography of Language Identity*. Oxford: Oxford University Press.
- Hirsch, Francine (2005), *Empire of Nations: Ethnographic Knowledge and the Making of the Soviet Union*. Ithaca & London: Cornell University Press.
- Halonen, Mia, Ihalainen, Pasi & Saarinen, Taina (2015), Diverse Discourses in Time and Space: Historical Discourse Analytical and Ethnographic Approaches to Multi-sited Language Policy discourse. – *Language Policies in Finland and Sweden: Interdisciplinary and Multi-sited Comparisons*. Ed. Mia Halonen, Pasi Ihalainen & Taina Saarinen. Bristol, Buffalo, Toronto: Multilingual Matters, 3–28.
- Hobsbawm, Eric (1990), *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Humboldt, Wilhelm von (1999), *On language: On the Diversity of Human Language Construction and its Influence on the Mental Development of the Human Species*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Iljasova, Svetlana V. & Amiri, Ljudmila P. (2009), *Jazykovaja igra v kommunikativnom prostranstve SMI i reklamny*. Moskva: Flinta, Nauka.
- Kopotev, Mihail (2009), Mitä venäjän kielelle tapahtuu. – *Idäntutkimus* 2, 14–24.
- Krasnaja Zvezda. 18.4.2014. <http://www.redstar.ru/index.php/newspaper/item/15590-prioritet-obespehit-bezopasnost-naroda>.

- Krongauz, Maksim, A. (2008), *Russki jazyk na grani nervnogo sryva*. Moskva: Jazyki slavjanskih kultur.
- Krysin, Leonid P. (2003), *Sovremennyi russki jazyk: sotsialnaja i funktsionalnaja differentsiatsija*. Moskva: Jazyki slavjanskoi kultury.
- KVPRF = Kontseptsija vnešnei politiki Rossijskoi Federatsii. <http://www.mid.ru/bdcmp/ns-osndoc.nsf/e2f289bea62097f9c325787a0034c255/c32577ca0017434944257b160051bf7f>
- Laitin, David, D. (1998), *Identity in Formation: The Russian Speaking Populations in the Near Abroad*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Languages of the World: <http://www.nationsonline.org/oneworld/languages.htm>.
- Lebedev, Juri V. (2011), *Istorija russkoi literatury XIX veka. Tšast 1 1800–1830-e gody*. Moskva: Prosveštšeniye.
- Lähteenmäki, Mika (2006), Nikoi Marr and the idea of a unified language. – *Language & Communication* 26, 285–295.
- Lähteenmäki, Mika & Pöyhönen, Sari (2015), Language rights of the Russian-speaking minority in Finland: Multi-sited historical arguments and language ideologies. – *Language Policies in Finland and Sweden: Interdisciplinary and Multi-sited Comparisons*. Ed. Mia Halonen, Pasi Ihalainen & Taina Saarinen. Bristol, Buffalo, Toronto: Multilingual Matters, 90–115.
- Mustajoki, Arto (2013), Raznovidnosti russkogo jazyka: analiz i klassifikatsija. – *Voprosy jazykoznanija* 5, 3–27.
- OGJaRF = Zakon “O gosudarstvennon jazyke Rossijskoi Federatsii”: https://ceur.ru/library/docs/federal_laws/item100547/.
- Oittinen, Vesa (2007), Venäjän ideaa etsimässä. – *Venäjä ja Eurooppa: Venäjän idea 1800-luvulla*. Toim. Vesa Oittinen. Tampere: Aleksanteri-instituutti, Vastapaino.
- Pavlenko, Aneta (2011), Linguistic russification in the Russian empire: peasants into Russians? – *Russian Linguistics* 35, 331–50.
- Pyykkö, Riitta (2010), Language Policy as a Means of Integration in Russia. – *Language Ideologies in Transition: Multilingualism in Russian and Finland*. Ed. Mika Lähteenmäki & Marjatta Vanhala-Aniszewski. Frankfurt: Peter Lang, 81–100.
- RM = Russki mir: <http://www.russkiymir.ru/fund/>.
- Ryazanova-Clarke, Lara (2014a), Introduction: The Russian Language Challenged by Globalisation. – *The Russian Language Outside the Nation*. Ed. Lara Ryazanova-Clarke. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1–30.
- Ryazanova-Clarke, Lara (2014b), Russian with an Accent: Globalisation and the Post-Soviet Imaginary. – *The Russian Language Outside the Nation*. Ed. Lara Ryazanova-Clarke. Edinburgh: Edinburgh University Press, 249–281.
- Smith, Michael G. (1998), *Language and Power in the Creation of the USSR 1917–1953*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Suni, Timo (2011), Romantiikan kuohuissa kansalliseen omaleimaisuuteen: 1800–1840. – *Venääläisen kirjallisuuden historia*. Toim. Kirsti Ekonen & Sanna Turoma. Helsinki: Gaudeamus, 171–252.
- Zamyatin, Konstantin (2014), *An Official Status of Minority Languages? A Study of State Languages in Russia's Finno-Ugric Republics*. Helsinki: Unigrafia.